

Більше не таємно: розсекречені документи з фондів архіву СБУ — у вільному доступі через бібліотеку Могилянки

*Тетяна Ярошенко,
кандидат історичних наук,
віце-президент та директор
Наукової бібліотеки
Національного університету
"Києво-Могилянська академія"*

У Національному університеті "Києво-Могилянська академія" відбулась презентація проекту "Розсекречені архіви: з фондів архіву СБУ" (з нагоди передавання до НАУКМА електронної копії архіву). Відтепер кожен користувач Наукової бібліотеки Могилянки зможе отримати доступ до цих матеріалів, а невдовзі архів буде доступним усім бажаючим через веб-сайт НАУКМА.

На будівлі Національних архівів США золотом викарбовано мудру тезу: "Демократія починається тут". Справді, вільний доступ до інформації — запорука демократичного розвитку будь-якого суспільства. Однак, історія людства, на жаль, налічує силу-силенну прикладів того, як мовноладці всіх часів підтверджували і словом, і ділом етимологію терміна "архів", що походить з грецької і означає управління або порядок: хто володіє інформацією, володіє світом.

Радянська ідеологічна машина, як відомо, суворо охороняла свої таємниці. "Спецхрани", "спецфонди" в бібліотеках та архівах — цій темі присвячено багато досліджень та публікацій, і сподіваємось, у недалекому майбутньому вона залишиться актуальною тільки для істориків, котрі досліджуватимуть радянську цензуру та феномен "концентраційних таборів" для книг та документів... У майбутньому, бо якщо такі "спецхрани" вже ліквідовані в бібліотеках, то багато архівів країни все ще зберігають дуже багато таємниць. Грифи "Совершенно секретно" ще й досі "прикрашають" сотні тисяч томів і все ще чекають на оприлюднення задля відтворення історичної правди, справедливості та правопорядку, розвитку демократії, дослідження історичного минулого нашої країни, зокрема, багатьох її трагічних сторінок. Особливо це стосується документів спецслужб, які донедавна старанно оберігали таємниці як історії країни в цілому,

так й особистого життя громадян. Звичайно, є архівні фонди, що містять державну таємницю України або ж конфіденційну інформацію, яка підлягає засекречуванню на певний термін, згідно чинного законодавства. Деякі архіви мають тимчасові обмеження щодо доступу з морально-етичних міркувань та побажань власника документів. Але, безумовно, антидемократичними та анахронічними є принципи засекречування архівів з ідеологічних міркувань, що були вироблені та надійно відпрацьовані впродовж десятиліть доби радянської влади, якій потрібно було свідоме приховування або, більше того, перекручування об'єктивної історичної дійсності.

В останні 10—15 років процес відкриття недоступних або ж незнаних архівних документів відбувається в Україні досить активно. Серед найважливіших проектів варто виокремити два. По-перше, важлива праця Державного комітету архівів України — підготовка та видання міжархівного реєстру розсекречених з 1986 по 2003 рік архівних фондів, який віддзеркалює величезну роботу державних архівів у різних регіонах України та дає змогу відкрити численні сторінки історії, пов'язані з політичними репресіями, Голодомором 1932—1933 років та українським визвольним рухом.

Важливим проектом у цій царині, безумовно, став проект Галузевого державного архіву Служби безпеки України із розсекречування архівів НКВД-КДБ, які діяли на теренах радянських республік у 1918—1991 роках. Останніми роками Галузевий державний архів Служби безпеки України проводив серйозну роботу щодо розсекречення документів колишнього НКВД-КДБ, десятки тисяч справ стали доступними ще з жовтня 2008 року для ознайомлення через інформаційно-довідкові зали СБУ в кожному обласному центрі України. У 2009 році світ побачив путівник "Галузевий державний архів СБУ"¹, в якому вперше за роки незалежності України розкрито структуру та зміст архівних фондів радянських спецслужб. Неодноразово від очільників СБУ звучало, що Україна більше не ховатиме секретів карально-репресивної системи Радянського Союзу. Згідно із Законами України "Про державну таємницю", "Про інформацію", ці документи не можуть наразі вважатися таємними, оскільки містять відомості про репресії, про порушення прав і свобод громадянина, про зловживання владою у Радянському Союзі. У них немає інформації, яка б завдавала шкоди національним інтересам або безпеці України.

Галузевий архів СБУ, що нараховує понад 800 тисяч справ (а це мільйони документів), створювався ще від 20-х років минулого століття для забезпечення оперативних потреб чекістів та продовжувачів їхньої справи. Як складова карально-репресивної системи він був суворо режимним, засекреченим і недоступним об'єктом, а переважна більшість документів мала грифи "Секретно", "Совершенно секретно", "Лично" тощо. За останні кілька років вдалось розсекретити та оцифрувати понад 17 тисяч справ, і хоч це лише трохи більше 2% — початок покладено! Зняття грифа "Секретно" передбачає певні бюрократичні процедури: спочатку складаються списки матеріалів, на підставі яких оформлюється зняття грифа "Секретно", це займає певний час. Наступний етап — опрацювання та оприлюднення таких справ. Важливо, що проект СБУ передбачає ще й оцифрування таких

¹ Галузевий державний архів СБУ : путівник / [авт.-упоряд. В. М. Даниленко]. — Х. : Права людини, 2009. — 136 с.

"розсекречених" справ. Адже електронна копія архіву може бути доступною не тільки в стінах СБУ чи окремих архівних установ, а й через мережу Інтернет стати справді доступною для будь-кого.

Що ж уже потрапило до електронного архіву СБУ? Це найрізноманітніша інформація: документи, фотографії, карти... Документальні матеріали, якими керувалися органи державної безпеки СРСР, починаючи від ЧК і закінчуючи КДБ, представлені справами оперативно-розшукового, кримінального, нормативно-розпорядчого характеру. Розсекречені матеріали пов'язані з діяльністю радянських органів безпеки та історією українського визвольного руху, систематизовані та об'єднані тематично (Голодомор 1932—1933 років, діяльність ОУН-УПА, репресії в Україні, дисидентський рух тощо). Окремі розділи представляють "Документи німецького окупаційного режиму", "Документи релігійних конфесій та об'єднань", "Документи громадсько-політичних рухів нацменшин", "Документи карально-репресивної системи СРСР" тощо.

У межах кожного із розділів документи теж поділяються за підрозділами. Наприклад, розділ "Документи українського визвольного руху" має такі підрозділи: "Українська державність (1917—1921)", "Антибільшовицька боротьба (1917—1930)", "Визвольна боротьба (ОУН, УПА та ін.) (1920—1950)", "Антитоталітарний рух опору (1950—1991)".

Всередині підрозділів інформацію систематизовано за офіційними документами органів влади та війська, а також епістоляріями та особистими документами. Документи — це реальні свідчення історії, вони дають можливість неупереджено підійти до оцінки того чи іншого історичного факту, відчутти, як неначе оживає історія... Ось, наприклад, інструкція "Провідникам повстанського руху в Україні", затверджена С. Петлюрою, листівка Українського Революційного Комітету "Селяне, не давайте хліба більшовикам!", Маніфест Першої Української Центральної Народної Ради "Український народі Підкарпаття", "Декларація принципів Української Гельсінської спілки" чи "Програма українського демократичного руху (Народного фронту)", — зараз вже написані численні спогади чи студії про ті чи інші події, але реальні документи дають змогу поглянути на це під об'єктивним кутом зору. Копії постанов, протоколів допитів, обвинувачувальних висновків, наказів, циркулярів, директив, поштовоелеграм, статистичних відомостей, кримінальні справи, листи селян і червоноармійців, таємне діловодство, що воскресло з архівів. І гриф, який наказує зберігати документи завжди. У них була певність, що вдасться назавжди заховати ці таємниці у своїх спецсховищах...

Містить архів і цілісні бази даних, наприклад, "Дані про репресованих і похованих у Биківні", "Список радянських військовополонених, похованих на території Німеччини", "Списки осіб, репресованих у 1920—1950-х рр. та реабілітованих", "Списки військовополонених, похованих в Україні", "Списки репресованих українців, які утримувалися у виправно-трудовах таборів на території Казахстану". За кожним прізвищем — доля людини, доля цілих родин, доля України. Ми не маємо права забувати про ці трагічні події. Не лише задля вшанування пам'яті мільйонів українців, а й для майбутніх поколінь. Бо без минулого — нема майбутнього.

Архів створювався не лише з власних фондів. Наприклад, зазначено, що базу даних "Поховання радянських громадян у Саксонії" та "Радянські військовополонені" пере-

дано німецьким об'єднанням "Саксонські меморіали" в рамках двостороннього багаторічного співробітництва. Є тут і матеріали від Інституту національної пам'яті Республіки Польща, інші подібні документи.

Величезна колекція фотографій доповнює архів візуально. Досить багато наукових праць, що допоможуть дослідникам, наприклад, повний архів часописів "З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ", "Український визвольний рух", книги "Реабілітовані історією", видання Центру досліджень визвольного руху, монографії та статті вчених, а також допоміжні матеріали — каталоги виставок, буклети, путівники...

Упродовж довгих років документи архівів НКВД-КДБ трималися в суворому секреті від громадськості. Відтепер це безцінні джерела для пізнання нашої історії. А електронний архів зніме всі часові й географічні обмеження щодо доступу до цих джерел. Сподіваємось, що роботу із розсекречення архівів НКВД-КДБ буде продовжено, незалежно від політичної волі тих чи інших сил. За висловом В. В'ятровича, экс-керівника Галузевого архіву Служби безпеки України, "робота із розсекречення архівів... перенесе наше минуле за дужки політики. Адже, коли кожен українець матиме можливість ознайомитися з інформацією про українську історію, це означає, що політики втратять можливість маніпулювати минулим"².

У проєкті оцифрування фондів волонтерську допомогу співробітникам СБУ надавали студенти-історики Могилянки та їх науковий керівник — старший науковий співробітник Інституту історії НАНУ, викладач Києво-Могиллянської академії Олег Бажан, автор численних досліджень, зокрема збірника документів і матеріалів "Пам'ять Биківні"³.

Загалом понад 60 Гб колись таємної інформації відтепер доступно не лише в приміщеннях архіву СБУ, а й в Могилянці та Львівському національному університеті. На початку березня 2010 року відбулась передача електронної копії архіву до цих інституцій — задля вільного доступу через бібліотеки всіх дослідників, студентів, інших користувачів. Невдовзі планується представлення документів архіву через Інтернет.

Мовою документів реконструюються сторінки історії нашого народу, написані радянськими органами державної безпеки. Як влучно написали про це дослідники В. Баран та В. Даниленко: "Морок історії відходить, щоб поступитися місцем правді. Читач має сам осягнути її своїм розумом і серцем"⁴.

The screenshot shows the website 'Інформаційно-довідковий зал СБУ' (Informational-Reference Hall of SBU). It features a search bar, a list of documents with checkboxes, and a table of contact information for regional offices.

Регіон	Адреси	Контактні телефони
м. Київ	01034, м. Київ, вул. Тринітська, 4	8(041) 255-9224
АР Крим	95000, м. Симферополь, вул. Державинського, 7	8(0652) 244-584

Below the table, there is a list of documents with checkboxes and a section for 'Опитування' (Survey).

Рис. Зразок сторінки електронної копії архіву